

ЛЮДИНА БІЛЬША ЗА ВІЙНУ (ЗІ ЩОДЕННИКА-КНИЖКИ)

Миллионы убитых задешево
Протоптали тропу в темноте...¹

Осип Мандельштам

1978–1985 рр.

Пишу книжку про війну...

Я, яка не любила читати книжок про війну, хоч у моєму дитинстві та юності у всіх то було улюблене читання. У всіх моїх однолітків. І то не дивно – ми були дітьми Перемоги. Дітьми переможців. Передовсім, що я пам'ятаю про війну? Свою дитячу тугу серед незрозумілих і страхітливих слів. Про війну згадували завжди: у школі і вдома, на весіллях і хрестинах, на святах і поминках. Навіть у дитячих розмовах. Сусідський хлопчик одного разу спитав у мене: «А що люди роблять під землею? Як вони там живуть?» Нам теж хотілося розгадати таємницю війни.

¹ Так мільйони убитих задешево
Протоптали стежину в пітьмі...

Саме тоді й замислилася про смерть... І вже ніколи не переставала думати про неї, для мене вона стала головною таємницею життя.

Усе для нас починалося з того страшного і таємничого світу. У нашій родині український дідусь, мамин батько, загинув на фронті, похований десь в угорській землі, а білоруська бабуся, батькова мама, померла від тифу в партизанах, двоє її синів служили в армії і пропали безвісти в перші місяці війни, із трьох повернувся один. Мій батько. Одинадцятьох далеких родичів разом із дітьми німці спалили живцем – кого у власній хаті, кого в сільській церкві. Так у кожній родині. У всіх.

Сільські хлопчики довго ще грали в «німців» і «наших». Кричали німецькі слова: «Хенде хох!», «Цурюк», «Гітлер капут!».

Ми не знали світу без війни, світ війни був єдино знайомим нам світом, а люди війни – єдино знайомими нам людьми. Я й тепер не знаю іншого світу та інших людей. А чи були вони колись?

* * *

Село мого дитинства після війни було жіноче. Бо самі жінки. Чоловічих голосів не пригадую. Так у мене це й залишилося: про війну розповідають жінки. Плачуть. Співають, як плачуть.

У шкільній бібліотеці – половина книжок про війну. І в сільській, і в райцентрі, до якого батько часто їздив по книжки. Тепер я маю відповідь – чому. Хіба випадково? Ми завжди воювали або готувалися до війни. Згадували, як воювали. Ніколи не жили по-іншому, мабуть, і не вміємо.

Не уявляємо, як жити інакше, цього нам треба буде колись довго навчатися.

У школі нас учили любити смерть. Ми писали у творах, що бажаємо померти в ім'я... Мріяли...

А голоси на вулиці кричали про інше і вабили більше.

Я довго була книжною людиною, яку реальність лякала і привертала до себе. Через незнання життя з'явилася безстрашність. Тепер гадаю: якщо б я була більш реальною людиною, чи мала б змогу поринути в таку безодню? Чому так сталося – через незнання? Чи через відчуття шляху? Адже чуття шляху є...

Довго шукала... Які слова можуть передати, що я чую? Шукала жанр, який узгоджувався би з тим, як я бачу світ, як налаштовані мої очі, мої вуха.

Одного разу потрапила до рук книжка «Я з вогняного села» А. Адамовича, Я. Бриля, В. Колесника. Такого потрясіння зазнала лише єдиний раз, читаючи Достоевського. А тут – незвичайна форма: роман зібраний із голосів самого життя. З того, що я чула в дитинстві, з того, що нині звучить на вулиці, вдома, у кафе, у тролейбусі. Так! Коло замкнулося. Я знайшла те, що шукала. Передчувала.

Алесь Адамович став моїм учителем...

Протягом двох років не так зустрічалася і записувала, як думала. Читала. Про що буде моя книжка? Ну, ще одна книжка про війну... Навіщо? Проминули вже тисячі воєн – маленьких і великих, відомих і невідомих. А написано про них ще більше. Але... Писали чоловіки і про чоловіків – це стало відразу

зрозумілим. Усе, що нам відомо про війну, ми знаємо з «чоловічого голосу». Ми всі в полоні «чоловічого» уявлення і «чоловічого» відчуття війни. «Чоловічих» слів. А жінки мовчать. Ніхто ж, окрім мене, не розпитував мою бабусю. Мою маму. Мовчать навіть ті, хто був на фронті. Якщо раптом починають згадувати, то розповідають не «жіночу» війну, а «чоловічу». Підладжуються до канону. І тільки вдома або пустивши сльозу серед фронтових подруг вони починають говорити про їхню війну, мені незнайому. Не лише мені, усім нам. Під час своїх журналістських поїздок не раз ставала свідком, єдиною слухачкою зовсім нових текстів. І відчувала потрясіння, як у дитинстві. Крізь ці оповідання проглядав жахливий оскал таємничого... Коли жінки розповідають, у них немає або майже немає того, про що ми звикли читати й чути: як деякі люди героїчно вбивали інших і перемогли. Або програли. Яка існувала техніка і якими були генерали. Жіночі розповіді інші та про інше. У «жіночої» війни свої барви, свої запахи, своє світло і свій простір почуттів. Свої слова. Там немає героїв і неймовірних подвигів, там просто є люди, які виконують нелюдську людську роботу. І страждають там не лише вони (люди!), але й земля, і птахи, і дерева. Усі істоти, що живуть разом із нами на землі. Страждають вони без слів, що ще страшніше.

Але чому? — не раз запитувала я себе. — Чому, відстоявши і посівши своє місце в колись абсолютно чоловічому світі, жінки не обстояли свою історію? Свої слова і свої почуття? Самі собі не вірили. Від нас прихований цілий світ. Їхня війна залишилася невідомою...

Хочу написати історію цієї війни. Жіночу історію.

[Купить книгу на сайті kniga.biz.ua >>>](http://kniga.biz.ua)

Після перших зустрічей...

Подив: військові професії цих жінок – санінструктор, снайпер, кулеметник, командир зенітної гармати, сапер, а тепер вони – бухгалтери, лаборантки, екскурсоводи, вчительки... Розбіжність ролей – там і тут. Згадують неначе не про себе, а про якихось дівчаток. Сьогодні самі собі дивуються. І перед моїми очима «олюднюється» історія, стає схожою на звичайне життя. Падає по-іншому світло.

Трапляються надзвичайні оповідачки, їхнє життя містить сторінки, які можуть сперечатися з найкращими сторінками класики. Людина так добре бачить себе згори – з небес, і знизу – із землі. Перед нею весь шлях: угору і дорога донизу – від ангела до звіра. Спогади – це не жагучий або спокійний переказ реальності, що відійшла назавжди, це нове народжування минулого, коли час повертає назад. Передусім – творчість. Розповідаючи, люди створюють, «пишуть» своє життя. Трапляється, що і «дописують», і «перепишують». Тут треба бути напоготові. На варті. Авжеж, біль розплавляє, знищує будь-яку фальш. Занадто висока температура! Більш відверто, переконалася я, поводяться прості люди – медсестри, куховарки, пралі. Вони, так би мовити, із себе виймають слова, а не з газет і прочитаних книжок – не з чужого. А лише з особистих страждань і переживань. Почуття і мова освічених людей, хоч як це дивно, здебільшого підвладні оброблянню часом. Його загальному шифруванню. Заражені вторинним знанням. Міфами. Часто доводиться довго йти, всілякими колами, щоб почути розповідь про «жіночу» війну, а не про «чоловічу»: як відступали,

наступали, на якій ділянці фронту... Потрібна не одна-єдина зустріч, а багато сеансів. Як доскіпливому портретистові.

Довго сиджу в незнайомій оселі чи квартирі, іноді весь день. П'ємо чай, приміряємо нещодавно куплені кофтинки, обговорюємо зачіски і кулінарні рецепти. Переглядаємо разом фотографії онуків. І ось тоді. За якийсь час — ніколи не відомо, за який і чому, — раптом настає та довгоочікувана мить, коли людина відступає від канону — гіпсового й залізобетонного, як наші пам'ятники, — і йде до себе. Усередину себе. Починає пригадувати не війну, а свою молодість. Шматок свого життя... Слід упіймати таку мить. Не проґавити! Але часом по довгому дню, сповненому слів, фактів, сліз, залишається в пам'яті лише єдина фраза (але яка!): «Я такою маленькою пішла на фронт, що за війну навіть підросла». Її й залишаю в записнику, хоча на магнітофоні намотані десятки метрів. Чотири-п'ять касет...

Що мені допомагає? Допомагає те, що ми звикли жити купно. Спільно. Соборні люди. Усе в нас при гурті: і щастя, і сльози. Уміємо страждати і розповідати про страждання. Страждання освячує наше важке і нескладне життя. Нам біль — як мистецтво. Маю визнати, жінки сміливо вирушають цим шляхом...

* * *

Як вони зустрічають мене?

Звуть «дівчинкою», «донечкою», «дитинкою», напевно, якби я була з їхнього покоління, вони поводитися б зі мною інакше. Спокійно і рівноправно. Без радості й подиву, які дарує

[Купить книгу на сайті kniga.biz.ua >>>](http://kniga.biz.ua)

зустріч молодості й старості. Це дуже важливий момент, що тоді вони були молоді, а згадують тепер старими. Через життя згадують – через сорок років. Обачно відкривають переді мною свій світ, бережуть: «Одразу після війни вийшла заміж. Сховалася за чоловіком. За побутом, за дитячими пелюшками. Охоче сховалася. І мама вмовляла: "Мовчи! Мовчи!!! Не зізнавайся". Я виконала свій обов'язок перед Батьківщиною, але мені сумно, що я там була. Що я це знаю... А ти – зовсім дівчинка. Мені тебе шкода...» Часто бачу, як вони сидять і прислухаються до себе. До звучання своєї душі. Звіряють його зі словами. З плином часу людина розуміє, що ось минуло життя, а тепер треба змиритися і підготуватися до відходу. Небажано і прикро зникнути просто так. Ненароком. На ходу. І коли вона озирається назад, їй хочеться не лише розповісти про своє, але й дійти до таємниці життя. Відповісти собі на запитання: навіщо це з нею діялося? Вона дивиться на все трохи прощальним і сумним поглядом... Майже звідти... Нема чого ні обманювати, ні обманюватися. І вже зрозуміло, що в людині без думки про смерть нічого не розгледіти. Її таємниця існує поверх усього.

Війна надто інтимне переживання. І таке ж нескінченне, як і людське життя...

Одного разу жінка (льотчиця) відмовилася зі мною зустрітися. Пояснила телефоном: «Не можу... Не хочу згадувати. Протягом трьох років я була на війні... І протягом трьох років я не почувалася жінкою. Мій організм омертвів. Менструації не було, майже жодних жіночих бажань. А я була гарна... Коли мій майбутній чоловік освідчився... То вже в Берліні,